

TÓKA GÁBOR

Bal és jobb: miért alkalmazható?

Hozzászólás Körösényi András tanulmányához

Az alábbiakban a vitaindító tanulmánynak csak a magyar vonatkozású, illetve módszertani részeihez igyekszem hozzászólni. A vita központi problémáját abban látom, hogy a vitaindító olyan precízen vezet le egy sokak által megkérdőjelezett állítást két általánosan elfogadottból¹, hogy vitatkozni látszólag már csak részletkérdésekről lehet. Például arról, hogy ki hány se nem bal, se nem jobb pártot lát a világban; hogy tényleg ellenzi-e a magyar ellenzék a fakultatív hitoktatást (Körösényi 1993: 5. táblázat); vagy hogy az MDF vajon nem balról bírálná-e egy liberális vagy MSZP-kormány gazdaságpolitikáját. A lényegen azonban mindez keveset változtat. Tény egyrészt az, hogy a nyugati demokráciákban a szavazatok zömét olyan pártok kapják, amelyek egymáshoz képest „konzisztensen” bal- vagy jobboldalibbak mind gazdaság- és szociálpolitikai, mind egyéb vitatémákkal kapcsolatos álláspontjukban – a továbbiakban ezt a jelenséget fogom a bal–jobb dimenzió dominanciájának nevezni. Másrészt pedig a magyar választói magatartásra vonatkozó kutatások szerint Körösényi Andrásnak igaza van abban, hogy 1991–1992-re a magyarországi pártversengésben 1990-hez képest olyannyira leértékelődött a gazdaságpolitikai, és olyannyira felértékelődött az általa „politikai-ideológiai” nevezett dimenzió, hogy ebben az időszakban lehetséges volt a főbb magyar pártokat viszonylag tartalmasan jellemezni a „bal” és „jobb” terminusaiban – persze azzal a megszorítással, hogy mindez jószerivel semmit nem árul el a szóban forgó pártok „hivatalos” gazdaságpolitikai preferenciáiról (lásd Angelusz–Tardos 1993; Tóka 1993a). Mi több, még ha az ellenzéki pártok hívei nem is baloldalibbak gazdaságpolitikai attitűdjeik tekintetében a kormánypártok támogatóinál, a KDNP részleges kivételével a közvélemény valamennyi szóban forgó pártnak a Körösényi András által jelzett bal–jobb pozíciójukkal egybehangzó

gazdaságpolitikai preferenciákat tulajdonít: így például a liberális pártoknak a baloldalinak vélt MSZP és a jobboldalinak hitt MDF és FKgP preferenciáinak középutas elegyét (lásd Hann–Lázár 1991; Tóka 1993b).

Ennek ellenére úgy vélem, hogy Körösényi András magyar vonatkozású konklúziója akkor is vitatható, ha nem utasítjuk el tényállításait és az ő – szerintem termékeny – bal–jobb definícióját. Ezt alátámasztandó három főbb észrevételt szeretnék tenni.

a) A magyar választói magatartásról fent elmondottakból még nem következik, hogy akár bizonyos világnézeti hagyományok nehézkedési ereje, akár a szavazatokért folytatott verseny valamely öntörvényű, Nyugaton és Keleten egyaránt érvényesülő mechanizmusa abba az irányba hatna, hogy a Körösényi által leírt bal–jobb dimenzió dominánssá válik, és az is marad a magyar pártrendszer fejlődésében.

b) Bár baloldal és jobboldal fogalmi relevánsak lehetnek a mai magyar pártpolitika elemzésében, Körösényi András vitaindító írása nem szolgál meggyőző érvekkel e nézet mellett. Az, hogy egy bizonyos fogalmi készlet címkeként *alkalmazható* hosszú mellékmondatok helyettesítésére, sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele annak, hogy az adott fogalmi készlet alkalmazása heurisztikus felismerésekhez vezessen, azaz tudományosan *releváns* legyen.²

c) Körösényi András olyan tágan határozza meg azokat a feltételeket, amelyek mellett a bal–jobb tengely dominánsnak tekinthető a pártversengésben, hogy rendkívül nehéz elképzelni egy olyan pártrendszert, amelyet az ő definíciója szerint ne ez a dimenzió dominálna. Ebben a fogalmi keretben tehát meglehetősen tartalmatlanná válik az a kijelentés, hogy egy adott pártrendszert a bal–jobb tengely dominál. Igaz viszont, hogy e probléma súlyát jelentősen csökkenti az a körülmény, hogy magyar vonatkozású elemzésében ő maga is egy sokkal szűkebb definícióját alkalmazza a bal–jobb tengely dominanciájának.

Hadd kezdjem a részletes kifejtést e harmadik tézissel.

HÁNY DIMENZIÓJA VAN EGY PÁRTRENDSZERNEK?

Első állításom itt az, hogy a magyar pártrendszerben több ideológiai dimenzió is jelen van, de a pártok közötti versengést egyik sem dominálja. A relatíve legláthatóbb ideológiai dimenzió pedig nem azonosítható Körösényi András körültekintően meghatározott bal–jobb tengelyével. Reményeim szerint a vitaindító megértését is megkönnyíti, ha itt kitérek néhány terminológiai kérdésre, amelyekben valószínűleg teljes az összhang Körösényi András és köztem. A politikai pártok között számtalan interakció zajlik seregnyi relatíve elkülönült arénában (pl. közintézmények megszállása, kormánypolitika alakítása, szponzorok megnyerése). A politikatudományi konvenciók és a józan ész azonban azt diktálják, hogy ezeknek az

interakcióknak csak azokat az aspektusait nevezzük versenynek, amelyek fontosak a választói támogatás megszerzése és megtartása szempontjából. E *verseny dimenzióit* a pártok választói értékelésének különféle szempont-csoportjai alkotják. Az egyes dimenziókat konstituáló *értékelési szempontokat* nem tartalmi hasonlóságuk (pl. gazdaságpolitikai preferenciák) köti össze, hanem az, hogy azonos módon jelölik ki az egyes *pártok közötti távolságokat*. Ha tehát X és Y szempont (pl. a kárpótlással kapcsolatos álláspont és az államférfiúi kvalitások) szerint egy hárompártrendszerben A párt rendre közelebb áll B párthoz, mint C -hez, akkor X és Y ugyanahhoz a dimenzióhoz tartozik, függetlenül attól, hogy tartalmi szempontból mennyire különböznek egymástól. Ha a választói preferenciákat ilyen vagy olyan irányba elmozdítani képes szempontok döntő többsége azonos módon definiálja a pártok közötti távolságokat, akkor egydimenziós pártrendszerről beszélhetünk³. Ez a minősítés teljesen független a „konzisztensen” centrista pártok jelenlététől és nagyságától. Egy kétpártrendszer pedig eleve egydimenziós, feltéve, hogy külső megjelenésében mindkét párt maximálisan egységes, függetlenül attól, hogy milyen mértékű ideológiai inkonzisztencia található az egységes pártok profiljában.

A verseny dimenzióinak azonosítása azért releváns egy tudományos elemzésben, mert képet ad az egyes pártok *optimális* szavazatnyerő és koalíciós *stratégiáiról*. Az optimális stratégiától való eltérések megjósolhatóan szavazatcsökkenéshez, szavazatnyerési alkalmak elmulasztásához, és/vagy a párton belüli konfliktusokhoz, szervezeti változásokhoz vezetnek⁴. Az optimális stratégiát számos, a pártvezetés akaratától független, és ezért részben előrelátható tényező befolyásolja⁵; ezért válhat e fogalom hasznos analitikus eszközzé. Az optimális stratégiákat abban az esetben döntően meghatározza az egyes pártok és a potenciális választók pillanatnyi ideológiai preferenciáinak megoszlása, ha egyetlen párt sem képes hosszú időn keresztül megélni saját ideológiai pozíciójától független előnyökből.

Ez utóbbi mondattal azt állítom, hogy nem – mint Körösenyi András (1993: 95) feltételezi – a pártok pragmatikusságától függ az ideológia szerepének fontossága a pártversengésben, hanem mindenekelőtt a nem ideológiai természetű előnyök és hátrányok megoszlásának egyenletességétől. Az 1993–1994-es Magyarországon az ideológiai tényezők (akár a bal–jobb, akár más egyéb dimenzió, akár az összes szóbajövő tengely együttvéve) azért játszanak a nyugati demokráciákban megszokottnál szerényebb szerepet a pártversengésben, mert 1. a közvélemény jelentős többsége – okkal vagy ok nélkül, e tekintetben teljesen mindegy – nagyobb kompetenciát, bölcsességet, mérsékletet stb. tulajdonít a parlamenti ellenzéknek, mint a kormánypártoknak, és 2. az utóbbiak mindezt a lakosság zöme kizárólagos információs forrásainak kisajátításával, előrehozott béremelésekkel stb. vélik ellensúlyozhatónak. Magyarán: ha a verseny a fenti értelemben *unfair*⁶, akkor az ideológia dominanciája nem feltétlenül érvényesül, és ezért

a pártstratégiák mindenekelőtt nem ideológiai tényezők mentén elemzendők.

Mindebből persze nem következik, hogy az ideológiai dimenziók *semmilyen* szerepet sem játszanának a magyar pártversengésben. De a nem ideológiai tényezők szerepének elhanyagolása csak az egyik ok, ami miatt Körösenyi András definíciója nyomán túl sok országban fedezhetnénk fel a bal–jobb dimenzió dominanciáját. A másik ok a többdimenziós pártrendszerek kapcsán előterjesztett mérési javaslatokban található. Mint írja, egy kétdimenziós pártrendszer akkor írható le kielégítően bal és jobb fogalmaiban, ha 1. a *szavazatok zömét* rendszeresen elnyerő pártok konzisztensen bal-, illetve jobboldali pozícióval rendelkeznek mindkét dimenzión; vagy ha 2. a *domináns dimenzióban* a pártok konzisztensen bal-, illetve jobboldali pozíciót foglalnak el. A probléma e második szemponttal van. Egyrészt nem világos az, hogy mit jelent ez esetben a dominancia. Másrészt – Körösenyi András fiktív példájánál (Körösenyi 1993: 1. táblázat) maradván –, mi van akkor, ha adott egy kétdimenziós (gazdaságpolitikai és szekuláris–egyházbarát ellentétéktől megosztott) négypártrendszer, egy kereszténydemokrata, egy keresztényszocialista, egy liberális és egy szociáldemokrata párttal? Ha a gazdasági dimenzió a domináns a pártversengésben, akkor Körösenyi András szerint alapvetően bal–jobb tagoltságú pártrendszerről beszélhetünk. Könnyen belátható viszont, hogy definíciója értelmében ugyanezt kell tennünk akkor is, ha a vallási dimenzió a domináns az adott országban!

Ezért azt állítom, hogy Körösenyi második szempontját el kell vetnünk, mivel az *tartalmatlanná teszi azt az állítást, hogy egy adott pártrendszer leírható bal és jobb terminusaiban*. Következik ez abból, hogy 1. mindig található egy olyan ideológiai dimenzió, amely valóban fontosabbnak tűnik az adott helyen és időben a többinél; 2. az ideológiai dimenzió *definíciójából következőleg* az egy-egy dimenzióhoz tartozó kérdések tekintetében mindig konzisztens álláspontot foglal el valamennyi párt; 3. Körösenyi Andrásnak a bal és jobb fogalmáról adott tág meghatározása alapján nehezen tudok elképzelni olyan ideológiai dimenziót, amelynek végpontjait ne lehetne bal és jobb terminusaival jellemezni. Erre az egyetlen lehetőséget az kínálná, ha maga az adott dimenzió belsőleg inkonzisztens, például egy adott országban csak keresztényszocialista és liberális pártok léteznek. Ebben az esetben a gazdaság- és egyházpolitikai ellentétek egyetlen dimenzióba sűrűsödnek, de ezt a dimenziót valóban nem tárgyalnánk bal és jobb fogalmaiban.

Vajon mennyiben különbözik ez az utóbbi helyzet a Magyarországon tapasztaltaktól? Körösenyi András az első szempont alapján is arra a következtetésre jut, hogy a magyar pártpaletta leírható bal és jobb terminusaiban⁷. Nevezetesen azért, mert szerinte a magyar pártok zöme a „politikai-ideológiai” és a „gazdaságpolitikai” dimenzióban hasonló (tehát konzisztensen bal- vagy jobboldali pozíciót) foglal el. Elismeri, hogy vannak kisebb inkonzisztenciák: a Fidesz gazdasági

tekintetben talán jobbra áll az MDF-től, és azt sugallja, hogy az FKgP meg a KDNP talán nem csak az MDF-től, de az SZDSZ-től is balra helyezkedik el a gazdaságpolitikai kérdések terén⁸. A hasonló módon se nem bal, se nem jobb pozíciójú pártok sora bizonyára bővíthető lenne a Köztársaság Párttal, a Vállalkozók Pártjával, az NDSZ-szel, a MIÉP-pel és az utóbbi kisebb sorstársaival. Tehát Körösi András azon állítása, miszerint a pártok jelentősebb része konzisztensen bal- vagy jobboldali lenne, a következő premisszákon nyugszik: gazdaságpolitikai tekintetben

1. az MDF az MSZP-től jobbra áll;
2. az MDF az SZDSZ-től jobbra áll;
3. az FKgP és a KDNP az MSZP-től jobbra áll.

Miután a vitaindító nem tett kísérletet a harmadik premissza igazolására, az elsőt kapcsolatos ellenvéleményem kifejtését pedig bízást a választások utáni korszak „jobboldali” publicisztikájára hagyhatom, ezért itt csak az MDF–SZDSZ összehasonlításra térek ki. Körösi András konklúziója szerintem módszertani hibából ered: egy kormánypolitikát (amellyel az MDF-frakció tagjai ismereteim szerint ugyanannyira nehezen tudtak azonosulni, mint bármely más párt képviselői) hasonlít össze egy ellenzéki retorikával, és még így sem egészen világos, hogy premisszája hogyan igazolható az általa vázolt tényekkel. Összehasonlítani viszont csak hasonló makrogazdasági körülmények között folytatott kormánypolitikákat, vagy pedig azonos időszakból származó pártprogramokat lehet. Összességében véve tehát úgy látom, a vitaindító írás *nem szolgál meggyőző érvekkel amellet, hogy baloldal és jobboldal fogalmai hasznosak lennének a mai magyar pártpaletta leírásában.*

MITŐL LENNE ALKALMAZHATÓ A BAL–JOBBI TERMINOLÓGIA?

Az a megállapítás, hogy egy adott ország pártjai (vagy többségük) ellentmondásmentesen elhelyezhetők egy alkalmas módon definiált bal–jobb skálán, analitikus szempontból akkor és csak akkor érdekes, ha ennek alapján közelebb jutunk az adott pártok múltbeli magatartásának megértéséhez, illetve a jövőben várható viselkedésükkel és ennek várható következményeivel kapcsolatos előrejelzések megfogalmazásához. Ha egy ország pártjai világosan meghatározott értelemben konzisztensen bal-, illetve jobboldaliak, akkor e fogalmak használatával egyszerűbben megoldhatjuk a pártok ideológiai profiljának leírását; ez azonban nem jelenti azt, hogy bármilyen analitikus hozzáadéka is lehetne e fogalmak sűrű ismételtetésének. Más szóval: egy fogalmi háló világos definíciója és köznapi használhatósága *nem elégséges* indok arra, hogy tudományos elemzésekben alkalmazzuk.

De nem is szükséges. Igenis van tudományos hozzáadéka e fogalmak használatának akkor, ha – teljesen függetlenül az ideológiailag „konzisztens” pártok arányától – jó okunk van feltételezni, hogy *létezik*

valamilyen szelekciós mechanizmus, amely fokozatosan jelentéktelenségre kárhoztat bizonyos „bal”, „jobb” vagy „se nem bal, se nem jobb” ideológiájú pártokat. Körösényi András írása legfontosabb részének éppen azt tartom, ahol ilyen kiválasztódási mechanizmusok létre utal. Ugyanakkor úgy vélem, hogy érvei könnyen továbbfejleszthetők és meggyőzőbbé tehetők e tekintetben.

Körösényi két, egymással rokon szelekciós mechanizmust ír le, amelyek szerinte kikényszerítik azt, hogy jelentősebb választási sikert csak konzisztensen bal- vagy jobboldali párt érhet el. Az első a *világnézeti tradíciók* nehézkedési ereje, *értelmezési keretként*, kódrendszerként (Körösényi 1993: 94–95) való folyamatos továbbélése. Ez számomra eléggé misztikusan hangzik: mindenképpen magyarázatot igényelne az, hogy mitől élnének tovább régmúlt korok ideológiai kliséi⁹. Kézenfekvő lenne azzal érvelni, hogy a hazafiasnak, egyházbarátnak, piacpártinak és jogállaminak nem nevezhető múlt rendszer volt az, amely ilyen vitalitást kölcsönzött a politikai társadalom bal–jobb tagolódásának. Véleményem szerint elfogadható és termékeny lehet az az érvelés, hogy a bukott rendszer örököseihez és örökségéhez való viszony adja a szavazatokért folytatott verseny meghatározó erejű értelmezési keretét a mai Kelet-Európában. Ha ezen értelmezési keret hatása erős, akkor a választók jelentős része nem tud mit kezdeni a folytonosság–szakítás dimenzió tekintetében bonyolult álláspontot (ti. bizonyos tekintetben radikális szakítást, más vonatkozásban viszont mérsékletet) képviselő pártokkal, és ezért ezek választási támogatottságának fokozatos csökkenésével, vagy eleve alacsony szintjével lehet számolni. Ha azonban erről van szó, akkor – tekintettel a múlt rendszer nem egyértelműen egalitárius és emancipatorikus felhangjaira – nem teljesen helyes ezt a dimenziót Körösényi bal–jobb dimenziója megfelelőjének tekinteni.

A második mechanizmust Körösényi a tömeg-attitűdök egydimenziós szerkezetéből vezeti le. Ezt az egydimenziósságot azonban csak posztulálja, de nem bizonyítja. Tény, hogy egyes nyugat-európai kutatások szerint politikai kérdések hosszú sorával kapcsolatos attitűdök mutatnak a Körösényi András bal–jobb definíciójának megfelelő korrelációt a megkérdezettek önbesorolásával a bal–jobb skálán (a legmeggyőzőbb bizonyítékokkal erre Huber [1989] szolgál). Ez azonban csak annyit jelent, hogy bal- és jobboldali pártok egyaránt többféle, egymással részben, de korántsem teljesen átfedő szavazórétegtől kapnak támogatást, és a szavazók önbesorolása a bal–jobb skálán nem annyira politikai attitűdjeiket, hanem sokkalta inkább pillanatnyi pártpreferenciáikat jelzi (Inglehart–Klingemann 1976). Az a megállapítás, hogy a nyugat-európai választók nagy része képes a szemantikai konvencióknak megfelelően megmagyarázni a „bal” és „jobb” jelentését, annak fényében értelmezendő, hogy a kutatók azt is elfogadják e fogalmak „helyes” magyarázataként, ha a válasz így szól: „az SPD”, vagy „fasizmus” (Klingemann–Fuchs 1989). Arra meglehetősen sok bizonyíték van, hogy a Körösényi András által politikai-

ideológiainak és gazdaságinak nevezett dimenziók Keleten és Nyugaton egyaránt egymástól jórészt független attitűd-dimenziókhoz tartoznak (lásd Bialecki–Mach 1992; Feldman 1988; Finifter–Mickiewicz 1992; Fleishman 1988; Markowski–Zukowski 1991; Middendorp 1989). A rendelkezésre álló Kelet–Nyugat összehasonlítások azt is hangsúlyozzák, hogy olyan gazdaságpolitikai kérdések, amelyek a nyugati közvéleményben hajlamosak egyetlen szocio-ökonómiai bal–jobb skálát definiálni, Lengyelországban (Bialecki–Mach 1992) és Magyarországon (Tóka 1990) egymástól teljesen független gazdaságpolitikai attitűd-dimenziókba különülnek el.

A tömeg-attitűdök tehát minden valószínűség szerint többdimenziósak, és márcsak ezért sem képesek a pártokat a Körösi András által leírt módon egydimenziós verseny logikája közé szorítani. Meglehet azonban, hogy képesek erre más módokon, amelyekre röviden szeretnék kitérni az alábbiakban.

Szelekciós mechanizmusok után kutatva megkísérelhetnénk azzal érvelni, hogy egy konzisztensen baloldali, egy konzisztensen jobboldali, vagy egy ideológiai tekintetben így vagy úgy „inkonzisztens” kormányprogram bizonyos helyeken és időpontokban nem, vagy csak elfogadhatatlanul magas politikai ár ellenében valósítható meg. Ebben az esetben egy releváns jóslatot fogalmazhatunk meg: az adott helyen és időben a meg nem valósítható programot képviselő párt (pl. az FKgP a szovjet megszállás alatt álló háború utáni Magyarországon) csak abban az esetben maradhat fenn változatlan profillal, ha *a)* soha nem jut kormányra; vagy *b)* aktivistái és szavazói lojalitását nem különösebben befolyásolja a pártjuk ideológiája és tényleges kormányzati szerepe közti eltérés (ez megtörténhet például egy etnikai csoport, vagy egy személyre szóló előnyök nyújtása révén egybetartott kliensrendszer támogatására alapozott párt esetén, amelyek tehát valamilyen nem ideológiai előnyből él meg a választási piacon). Ha e két feltétel egyike sem teljesül, akkor a párt ideológiája alapján megjósolhatjuk és megmagyarázhatjuk azt a válságot, amelyet e párt hatalomra jutása után át fog élni. Magam jelenleg úgy látom, hogy a mai Magyarország eléggé szuverén és demokratikus állam ahhoz, hogy ilyen súlyos közegellenállás (származzék az a gazdasági vagy diplomáciai környezetből, a hazai jogászéletből, közvéleményből stb.) csak egyes különösen radikális *egyedi* kormányintézkedésekkel (pl. halálbüntetés visszaállítása, válások betiltása, bérek befagyasztása, a privatizált javak újraállamosítása), de nem ilyen vagy olyan ideológiát tükröző, „mérsékelt” *programcsomagokkal* szemben nyilvánulhasson meg.

Egy másik lehetőség arra, hogy „bal” és „jobb” fogalmait hasznos analitikus eszközként használjuk, Budge és Farlie (1983) elmélete alapján adódna. Ők egy példásan szellemes nemzetközi idősoros elemzéssel egyebek közt azt próbálják – korántsem sikertelenül – igazolni, miszerint a modern pártrendszereknek általános adottsága, hogy a jobboldali pártok csak úgy tudnak hosszú távon versenyképe-

sek maradni az elosztási kérdésekben – törvényszerűen – jelentős kompetitív előnyökkel bíró balközép erőkkal, ha a Körösi András által a politikai-ideológiai dimenzióba sorolt kérdések által nyújtott „természetes” jobboldali előnyöket jól kamatoztatják. Azaz, egy „gazdaságilag bal-” de legalább egy-két egyéb tekintetben „jobboldali” vonásokat sikeresen egyesítő párt hosszú távú hegemoniára tehet szert a választási arénában (lásd az amerikai Demokrata Párt, az indiai Kongresszus Párt, az ír Fianna Fail és a kanadai liberálisok esetét). Kiegyensúlyozott pártversengés hosszú távon csak akkor alakulhat ki, ha 1. a gazdasági-elosztási kérdések súlya szerény a versenyben, vagy 2. a pártrendszer „konzisztens” pártok dominálják.

E rész összefoglalásaként tehát azt állítom, hogy Körösi András tételei közül arra az implicit állításra kellene koncentrálni, hogy a bal–jobb fogalmak analitikus alkalmazása csak akkor lehet hasznos, ha valamilyen szelekciós mechanizmusra tudjuk vonatkoztatni. Kétséget azonban, hogy az általa említett kiválasztódási mechanizmusok egy dimenziós bal–jobb paletta kialakulása irányába hatnának.

EGY MÁSIK MAGYARÁZAT

Mindezek után tartozom még egy Körösiéitől eltérő magyarázattal az általa idézett magyar közvéleménykutatói eredményekre. A magyar pártok választóinak bal–jobb önbesorolására fentebb már ajánlottam egy közvetett magyarázatot (ti. hogy ez nem annyira attitűdjeik, mint inkább kedvenc pártjuk megszokott címkézése szerint alakul). Eddig nem mondtam azonban ellent Körösi András azon lehetséges érvének, hogy az egyes pártokat (mindenekelőtt az MDF-et és a liberálisokat) eredeti preferenciáiktól eltérő szavazatnyerési stratégiák elfogadására kényszerítheti az, hogy a választók milyen gazdaságpolitikai preferenciákat tulajdonítanak nekik. Alapvető ellenérvem az, hogy ez a feltevés tévesen tulajdonít szinte korlátlan rugalmasságot a pártideológiáknak, mert nem számol azokkal a tranzakciós költségekkel, amelyekkel egy párt pozíciójának megváltoztatása jár (lásd az 5. jegyzetet). Hadd kockáztassak azonban meg egy alternatív elméletet is: a túlzott állami redisztribúció és áldatlan makrogazdasági körülmények által sújtott kelet-európai országokban a pártversengés dinamikáját egy elszomorítóan primitív törvényszerűség irányítja: az aktuális kormánypártokat a közvélemény mindig egy „jobboldali”, az addig kormányzati szerephez nem jutott ellenzéki pártokat pedig a vágy elvű gondolkodás által irányított szavazó mindig egy „puhább” (ti. baloldali) gazdaságpolitika ígéretével azonosítja. Mint azt másutt részletebben bemutatam, ez a magyarázat nem csak konzisztens egyes 1992-es magyar, cseh és lengyel közvéleménykutatói eredményekkel, de kifejezetten plauzibilis egyes szlovákiai közvéleménykutatók fényében: 1992-ben a szlovák közvélemény – a kampányszlogenek tartalma alapján helyesen – baloldali gazdaságpolitikai fordulat ígére-

tével azonosította a HZDS-t, 1993 tavaszán azonban ugyanezt a pártot gazdaságpolitikai tekintetben a korábbi kormánypártokhoz hasonlóan jobboldalinak hitte. Mindeközben a HZDS-től „objektíve” jobbra álló fél-ellenzéki Szlovák Nemzeti Párt gazdaságpolitikai preferenciáit a közvélemény egyre baloldalibbnak kezdte látni (lásd Tóka 1993b). Azt tehát, hogy mely párt kényszerülhet jobboldali, és melyik baloldali gazdaságpolitikát igénylő szavazók felé nyitni, nem annyira e pártoknak az ideológiai-politikai dimenzióban elfoglalt pozíciója, hanem – legalább ennyire – a hét (?) szűk esztendő során betöltött kormányzati-ellenzéki szerepe döntheti el. Még egyszerűbben: nem valószínű ugyan, hogy egy restriktív gazdaságpolitikát folytató MSZP egyszerre csak jobboldalinak kezdje címkézni magát, de az sem, hogy négy év kormányzás után e párt „konzisztensen” baloldali imázssal és ennek megfelelő nézeteket valló szavazóbázissal rendelkezne. Ha az 1993-1994-es magyar közvéleménykutatások igazolni látszanak Körösi András tételét, az talán csak annak tudható be, hogy egy népnemzeti kormánynak jutott ki a gazdasági ciklus mélypontja, és hogy e tény hatását az MDF keresletnövelés-párti gazdaságfilozófiája nem tudta eléggé ellensúlyozni.

JEGYZETEK

¹ Ti. hogy a magyar pártok kielégítő egyértelműséggel rendezhetők el a bal–jobb skálán, hiszen

A: A szemantikai viták ellenére széles körű konszenzus mutatkozik abban, hogy „bal” és „jobb” nem csupán gazdaságpolitikai pozíciókat jelentenek;

B: a magyar pártokat és szavazóikat leglátványosabban megosztó nem gazdasági kérdésekben a főbb pártok és szavazók rendre ugyanazt az ideológiai önmeghatározásuktól függően bal, balközép stb. – pozíciót foglalják el a bal–jobb skálán.

² Egy fogalmi készlet persze politikai címkeként haszonnal forgatható akkor is, ha tudományos szempontból teljesen irreleváns.

³ Mivel gyakorlatilag lehetetlen valamilyen közös mértékegységben kifejezni azt, hogy melyik szempont szerint mutatkozik nagyobb vagy kisebb távolság két párt között, ezért a „távolság” szó helyett precízebb lenne a sajnálatosan komplikált „térbeli sorrend” kifejezés használata.

⁴ Az elemző apparátus tovább finomítható a verseny és az identifikáció dimenzióinak megkülönböztetésével. Ha például egy törzsi társadalomban X törzs tagjai mindig A és B párt közt osztják meg szavazataikat, de sohasem szavaznak az Y törzset reprezentáló C-re, akkor a törzsi ellentétek egyszerűen nem tekinthetők versengő dimenzióknak: verseny csak A és B között zajlik. Ezt a Sani és Sartori (1983) által kidolgozott distinkciót azonban itt annak ellenére sem alkalmazom, hogy a magyar pártversengés elemzésében is releváns lehet.

⁵ Például minden kormányzati szerepet vállaló párt kénytelen hozzáigazítani profilját a kormány mozgásterének korlátaihoz. Ugyanakkor bármely pozícióváltásnak lehetnek bizonyos költségei (párttagság vagy szponzorok ellenállása, régi szavazók elvesztése, a párton belüli hierarchia esetleges átalakulásának konfliktusai), és nem biztos, hogy az új pozícióban a párt versenyképes tud lenni azon riválisokkal, akik mindig is ott voltak. Végül a szavazók preferenciáinak megoszlása a verseny dimenziói mentén szintén behatárolja a lehetséges szavazategyező stratégiák körét.

- ⁶ Az ellenzék persze nem tehet arról, ha netán tévképzeteink vannak valós kompetenciájáról, de ettől még ez rendkívül hatékony nem ideológiai előnyt jelent a szavazatokért folytatott versenyben, részben pótolhatja az ideológiai vonzerő gyengeségét is: ebben az értelemben „unfair”.
- ⁷ Körösesényi András ugyan jelzi azt, hogy a gazdasági dimenzió alárendelt jelentőségű a magyar pártversengésben, de I. a korábban mondottak alapján ez nem lenne elégséges érv egy tartalmasan definiált bal–jobb dimenzió dominanciájának bizonyítására; 2. maga is utal arra, hogy a gazdasági dimenzió szerepe 1993-ra jelentősen növekedett.
- ⁸ A tulajdoni kárpótlás kérdése a „dimenzió” fentebb adott definíciója értelmében a „politikai-ideológiai” dimenzióhoz sorolandó.
- ⁹ A nyugat-európai országok esetében a pártrendszereknek a „befagyás” effektus (lásd Bartolini–Mair 1990) által garantált folytonossága kézenfekvő magyarázattal szolgál erre. Budge és Fairlie (1983) alternatív magyarázatára később térek ki. Bár Körösesényi András utal arra, hogy a Downs (1957) által elméletileg posztulált, „guilt by association” logikájú választói percepció sémák is betölthetnek ilyen szerepet, de Downs elmélete – hangsúlyozottan – csak a kifejezetten egydimenziós pártrendszerekre vonatkozik. Semmi okunk nincs feltételezni, hogy a Downs által posztulált mechanizmus hatékony lehetne azokban az országokban, ahol a bal–jobb dimenzió csak az egyik (még ha a legfontosabb is) a pártokat megosztó ideológiai különbségek között.

HIVATKOZÁSOK

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1992. Hitek, pártok, politikák: Ideológiai áttrendeződések Magyarországon. *Világosság*, 3.
- Bialecki, Ireneusz–Bogdan Mach 1992. The Social and Economic Orientations of Polish Legislators Against a Background of the View of Polish Society. *The Polish Sociological Bulletin*, 97, 167–186.
- Budge, Ian–Dennis J. Farlie 1983. *Explaining and Predicting Elections. Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen & Unwin
- Downs, Anthony 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper
- Feldman, Stanley 1988. Structure and Consistency in Public Opinion: the Role of Core Beliefs and Values. *American Journal of Political Science*, 32, 416–440.
- Finifter, Ada W.–Ellen Mickiewicz 1992. Redefining the Political System of the USSR: Mass Support for Political Change. *American Political Science Review*, 86, 857–874.
- Fleishman, John A. 1988. Attitude Organization in the General Public: Evidence for a Bidimensional Structure. *Social Forces*, 67, 159–184.
- Hann Endre–Lázár Guy 1991. Hogyan látja a szabaddemokratákat a közvélemény? In: Gyekiczki András (szerk.) *Hol tart a szabad gondolat?* Budapest: Politikai Tanulmányok Intézete, 81–105.
- Huber, John D. 1989. Values and Partisanship in Left–Right Orientations: Measuring Ideology. *European Journal of Political Research*, 17, 599–621.
- Inglehart, Ronald–Hans-Dieter Klingemann 1976. Party Identification, Ideological Preference, and Left–Right Dimension among Western Mass Publics. In: Ian Budge–Ivor Crewe–Dennis Farlie (eds.) *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*. London: John Wiley & Sons, 243–275.

- Klingemann, Hans-Dieter–Dieter Fuchs 1989. The Left–Right Schema. In: M. Kent Jennings–Jan W. Deth (eds.) *Continuities in Political Action*. Berlin: Walter de Gruyter, 203–234.
- Körösiényi, András 1993. Bal és jobb: Az európai és a magyar politikai paletta. *Politikatudományi Szemle* (2) 3, 94–111.
- Markowski, Radoslaw–Tomasz Zukowski 1991. *The Cultural and Social Determinants of Electoral Preferences*. (Kézirat.) Varsó: Institute of Political Studies
- Middendorp, Cees P. 1989. Models for Predicting the Dutch Vote along the Left–Right and the Libertarianism–Authoritarianism Dimensions. *International Political Science Review*, 10, 279–308.
- Sani, Giacomo–Giovanni Sartori 1983. Politization, Fragmentation and Competition in Western Democracies. In Hans Daalder–Peter Mair *Western European Party Systems*. Beverly Hills: Sage, 307–341.
- Tóka, Gábor 1990. *Elméletek a magyar választói magatartásról*. (Szakdolgozat.) Budapest: ELTE Szociológiai Intézet
- 1993a Changing Dimensions of Party Competition: Hungary 1990–1991. In: Gerd Meyer (ed.) *The Political Cultures of Eastern Central Europe in Transition*. Tübingen and Basel: Francke Verlag, 165–228.
- 1993b *Parties and Electoral Choices in East Central Europe*. Paper prepared for presentation at the Conference of the Centre for Mediterranean Studies, University of Bristol, 17–19 September 1993.